
Vito Hazler
Muzeji na prostem v Sloveniji

V zadnjih desetih letih je na Slovenskem ponovno prisotna ideja o muzejih na prostem. Oživila jo je skupina mlajših etnologov konservatorjev, zaposlenih na zavodih za varstvo naravne in kulturne dediščine, ki se dnevno soočajo z stvarnostjo, kako ohraniti t.i. etnološko dediščino, oziroma ljudsko stavbarstvo.

Prisotnost etnologije v spomeniški službi in razlogi za ponovno oživitev ideje o muzeju na prostem

V zadnjih desetih letih so spomeniške službe zaposlovale več etnologov. Ti so v marsičem dopolnili tradicionalne spomeniškovarstvene kriterije. Reševali so predvsem naloge s področja varstva in ohranjanja t.i. etnološke dediščine ter pri tem uveljavljali sodoben strokovni profil etnologa konservatorja. Toda za enakovredno poseganje v vsa področja stavbarstva jim je zmanjkalo moči, saj so se morali najprej soočiti s pionirskim delom na področju evidentiranja dediščine. Sezname dediščine, če so sploh obstajali, so bili navadno zastareli in neuporabni za nadaljnje strokovno delo.

Delovno področje dela etnologa v spomeniški službi, evidentiranje in valorizacija, sodi med najzahtevnejše varstvene naloge. Uspehi se pokažejo šele po temeljitih raziskavah stavbarstva in načina življenja, ko so kriteriji vrednotenja izoblikovani. Zato se mora etnolog redno izobraževati in prenašati pridobljeno znanje v svoje delo. Najlažje uveljavi svoje poglede v interdisciplinarno zasnovanih delovnih skupinah na zavodih, kjer se ob arhitektih, umetnostnih zgodovinarjih, geografih, biologih in krajinarjih, sooča tudi s spoznanji drugih strok. Pri tem pa etnolog obravnavano snov raziskuje z vidika svoje matične vede etnologije in s pomočjo specialnih znanj konservatorske stroke.

Etnologovo delo na zavodu za spomeniško varstvo zahteva že oblikovanega strokovnjaka, z jasno začrtano delovno in strokovno usmeritvijo. Iz različnih vzrokov pa se etnolog lahko oddalji od svojih metodoloških in delovnih usmeritev. Delovno področje etnologa v spomeniški službi še ni razjasnjeno (eno je, kako si etnolog predstavlja

svoje delo v spomeniškem varstvu, drugo pa mesto, ki mu ga dodeli institucija), pa tudi zaradi "ljubega miru" se žal etnolog podredi ustaljeni delitvi dela v spomeniški službi. Gre za spomenike visoke vrednosti, ki sodijo na področje umetnostne zgodovine, in spomenike nižje vrednosti, ki imajo ljudski značaj, ti naj bi bili predmet obravnav etnologov. Če ob tem etnolog prevzame še umetnostnozgodovinsko metodo vrednotenja, se lahko iz etnologa razvije v tretjerazrednega umetnostnega zgodovinarja, ki vrednoti dediščino predvsem likovno. Pri tem pozablja na druge pomembne kriterije vrednotenja: socialnega ali etnološkega, zgodovinskega, geografskega in tudi arhitekturnega. Navadno kar "pozabi", da ga morajo pri delu zanimati vse plasti prebivalstva in arhitekture, če naj tudi ljudsko stavbarstvo, ki je najpogosteje predmet njegove obravnave, pravilno vrednoti.

Iz svojih izkušenj vem, da se mora etnolog v spomeniški službi neprestano strokovno izpopolnjevati in dokazovati. Tudi tu je prostor za etnološko raziskovalno delo s poudarkom na raziskovanju načina življenja v varovanih območjih. Le na tak način lahko etnolog uspešno predstavlja svojo stroko in se uveljavi tudi ob drugih strokah, kot so na primer inženirji urejanja krajine, ki so že v času rednega študija pridobili znanje o vrednotenju in modelnem pristopu k urejanju krajine.

Toda kljub izdelanim strokovnim in metodološkim izhodiščem se etnolog pri svojem delu dnevno srečuje s trdo realnostjo ohranjanja ljudske stavbne dediščine. Dejstvo je namreč, da je ta dediščina med najbolj ogroženimi. Tega se etnologi sicer dobro zavedajo, a so pogosto v podrejenem položaju pred drugimi konservatorji, ki se po tradicionalni delitvi dediščine po zvrsteh ukvarjajo z eksistenčno manj občutljivim gradivom. Pogosto se etnologi prav zato počutijo manj uspešni, saj dnevne vesti o rušitvi te ali one hiše, gospodarskega poslopja ali pastirskega stanu vzbujajo pri njih občutek nemoči.

Zato morda vseslovenski projekt izgradnje mreže muzejev na prostem nudi marsikateremu etnologu priložnost, da uveljavi "zapostavljeno etnologijo" in sebe samega. Etnologi lahko prav na primeru skansnov dokažejo, da je moč ohraniti tudi najbolj ogroženo dediščino, ki je že zdavnaj izgubila svoj primarni funkcionalni pomen.

Nekaj misli in pogledov na izgradnjo muzejev na prostem

Po nekaterih ocenah so muzeji na prostem ena od oblik reševanja stavbne dediščine. Vednar pa dosedanje praktične izkušnje kažejo, da je pri načrtovanju potrebno veliko načrtnega strokovnega dela. Če pri teh nalogah sodelujejo tudi etnologi, morajo svoje delo načrtovati na teoretičnih izhodiščih matične stroke, torej etnologije:

1. Predhodno je potrebno sondažno raziskati način življenja na območju, ki se vključuje v predvideno zasnovo muzeja na prostem. To je mnogo lažje storiti za manjša geografska območja.

2. Podrobno naj se razižče način življenja (vse od gospodarstva do znanja) značilnih socialnih in poklicnih skupin ter posameznikov, ki po sodbi načrtovalcev oblikujejo podobo obravnavanega območja.

3. Šele iz teh izhodišč in po temeljiti etnološki raziskavi lahko etnolog postavi trdnejše temelje zasnove *izmišljenega* muzeja na prostem, ki bo *približen* posnetek planiranega prostorskega modela.

Vendar se pri izgradnji muzejev na prostem skrivajo pasti, ki lahko povzročijo

sprejem nestrokovnih rešitev. Pri tem niso vprašljive razne prostorske in tehnične organizacijske naloge.

Pomembni so predvsem kriteriji za izbiro stavbne dediščine in tudi celotne muzejske predstavitve. To je po mojem mnenju najtežja naloga, saj idealnih pogojev za izbiro "na trgu" ni več, verjetno pa jih tudi nikoli ni bilo. Del dediščine je namreč vedno izginjal in v vsakokratni sedanosti smo imeli na voljo le izbor stavb, ki jim prisojamo vrednost dediščine.

Če bi se hipotetično ohranilo vse, kar so v zgodovini človeštva postavili naši predniki, bi bila v našem prostoru silna gneča. Zato čas počisti iz vsakdanje rabe vse, kar je izgubilo svojo prvotno namembnost. Zavestno delo varstvenikov ohrani pred propadom le del te dediščine in še pri tem imajo prednost najprezentativnejši primeri iz vseh družbenih plasti (fevdalcev, meščanov ali kmetov). Prizadevanja po ohranjanju najširše palete dokumentov, predmetov in stavb, ki bi najbolje ilustrirala izbrano dobo, socialno in poklicno skupino, so žal šele na začetku. To potrjujejo t.i. kulturnozgodovinske in etnološke zbirke v naših muzejih.

Manevrskega prostora za kvalitetno izbiro je med stavbno dediščino še bistveno manj. Ovira za predstavitev te ali one stavbe je veliko, zato se načrtovalci muzejev odločijo za sestavljanje. Gre za nekakšen kompromis, za zavestno odločitev, da vsega v muzeju na prostem ni mogoče predstaviti. Zato se zdijo muzeji na prostem podobni živalskemu vrtu, kjer so na enem mestu zbrane živali z vseh svetov, pogojev za tematske predstavitve ene živalske vrste pa ni.

Zgodba se ponavlja tudi v muzejih na prostem. V lokalnih in regionalnih muzejih na prostem ni mogoče predstaviti vseh stavb izbranega zgodovinskega preseka, niti vseh stavb ene socialne in poklicne skupine.

Za ilustracijo si oglejmo delavske kolonije v Trbovljah. Vse so imele skupni predznak kolonije, toda v njih so prebivali različno premožni uradniki, v drugih različno premožni predelavci, v tretjih različno premožni rudarji in v četrtih različno premožni rudarski upokojeanci. Morda so bile te kolonije na prvi pogled enake, uniformirane, toda različen način življenja njihovih prebivalcev je iz precej podobnega izhodišča uveljavil razlike v posameznih skupinah in tudi razlike v izgledu kolonij. Iz svojih izkušenj vem, koliko truda je treba, da se vsaj navzven ohrani značilna identiteta na primer kolonije Njiva ali kolonije Terezija.

Stanovalci so te svoje domove prilagajali svojim potrebam in če model spreminjanja prenesemo na neko drugo okolje, na primer na vas, vidimo, iz koliko različnih pojavov je sestavljena neka naselbinska enota. In prav teh pojavov v muzejih na prostem ne moremo dokumentirati. Izbrane primere lahko v najboljšem primeru dopolnimo s kolikor toliko kakovostno strokovno literaturo oziroma s t.i. arhivskim varovanjem.

Iz zapsanega naj povzamem naslednje:

- muzej na prostem je izbor že izbranega;
- muzej na prostem je rekonstrukcija prostorske zasnove naselja, stavb in eksponatov na nekem novem, izbranem mestu;
- muzej na prostem je izmišljena tvorba, ki se približuje verjetni podobi v nekem obdobju, vendar pa te avtentične podobe nikoli ne predstavi v celoti.

Zato je potrebno:

- da se odgovorni strokovnjaki zavedajo pomena in dokumentarične možnosti teh muzejev;
- da se zavedajo, da je izdelava koncepta nekega muzeja na prostem stvar dogovora in kompromisov;

- da pa lahko muzeje na prostem izkoristimo predvsem za uveljavitev kulturne dediščine v celoti in kot ambient, kjer lahko rekonstruiramo, demonstriramo in po pedagoških kriterijih posredujemo pa tudi ohranjamo določena znanja.

Primer muzeja na prostem Rogatec

S takšnim načelnim modelom smo gradili tudi Muzej na prostem Rogatec. V ospredju ni samo varstvo naše stavbne dediščine, temveč uveljavitvene možnosti, ki jih ponuja ta muzej. To je zapisano tudi v Temeljnih programske usmeritve muzeja na prostem Rogatec. Skrb za uresničitev tega programa pa so prevzeli neposredni in posredni nosilci od inštitucij do posameznikov.

Neposredni nosilci te programske usmeritve so:

- prebivalci Rogatca in okolice, ki se združujejo v Društvo za ureditev Muzeja na prostem Rogatec;

- Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje;

- "Mlaj", Inštitut za raziskavo in promocijo kulturne dediščine Slovenije;

- Muzej novejšje zgodovine Celje.

Posredni nosilci pa so:

- kulturna in turistična društva ožje regije;

- obrtniki (izvajalci), ki so se uveljavili pri predstavitvah kulturne in naravne dediščine;

- posamezniki, ki še ohranjajo izročilo domače obrti;

- Osnovna šola Rogatec;

- Občina Šmarje pri Jelšah;

- gospodarske (npr. Belinka) in turistične (npr. Kompas, Turistična zveza Celje) organizacije;

- obiskovalci, ki prispevajo denar (!).

Model izgradnje Muzeja na prostem Rogatec je gotovo specifičen. Njegov pomen ni v sami fizični postavitvi, temveč v vlogi, ki jo je odigral pri uveljavljanju kulturne dediščine na območju Zgornje Sotle. Danes se v teh krajih skorajda ne lotijo več prenove kulturne ali naravne dediščine brez sodelovanja pristojne spomeniške službe. Muzej se je vrasel v zavest tamkajšnjih prebivalcev in postaja del njihovega bogastva. Ne sramuje se ga več niti "gosposko" Zdravilišče Rogaška Slatina, ki v muzej redno vodi svoje goste. Obiskovalce pa ne prevzame prostorska zasnova muzeja ali starost posameznih objektov. Poseben vtis nanje napravi gostoljubje domačinov in posredovanje znanj o sami izgradnji muzeja, o posameznih obrtniških tehnikah, o kulinariki, o vinogradništvu in o načinu življenja v teh krajih v celoti, ki jih skrbniki muzeja vedno radi posredujejo obiskovalcem.

Ta vsebinski program muzejske ponudbe je šele v začetni fazi. Za obogatitev bomo organizirali raziskovalne delavnice, s pomočjo katerih bomo zbrali nova spoznanja o načinu življenja v teh krajih. Izdelali bomo tudi celovite modele, ki bodo uveljavljali dediščinsko izročilo in ga vključevali v sodobni način življenja. S takšnimi dejavnostmi bo Muzej na prostem Rogatec postal tudi nosilec nekaterih oblik gospodarskega življenja in po gospodarsko opravičil svoj obstoj.

Muzej na prostem v Rogatecu (Foto P. Fister)
Freilichtmuseum in Rogatec (Photo P. Fister)

Zusammenfassung

Gedanken und Ansichten zur Erstellung eines Freilichtmuseums

Manche meinen, Freilichtmuseen seien eine mögliche Form, Bausubstanz zu retten. Die Erfahrungen aus der gegenwärtigen Praxis zeigen, daß beim Planen viel Facharbeit notwendig ist. Soweit auch Volkskundler mitarbeiten, müssen sie bei ihren Plänen von den theoretischen Grundlagen ihres Faches, der Ethnologie, ausgehen. Dabei ist folgendes zu beachten:

1. Als Vorarbeit muß die Lebensweise des Gebietes erkundet werden, das in das vorhergesehene Konzept des Museums eingebunden wird. Das ist leichter zu verwirklichen bei Museen, die kleinere geographische Gebiete umfassen.

2. Die Lebensweise (von der Wirtschaft bis zur Wissenschaft) typischer sozialer und beruflicher Gruppen sowie von Einzelpersonen soll erforscht werden, die nach den vorhergesehenen Plänen das Bild der Umgebung prägen.

3. Erst auf Grund dieser fachlichen Vorarbeiten und ethnologischen Untersuchungen erstellt der Volkskundler die Grundzüge eines *erdachten* Freilichtmuseums, die eine ungefähre Kopie des geplanten Modells an Ort und Stelle darstellen. Trotz gründlicher Vorbereitung und Berücksichtigung moderner Volkskunde geht es nicht so sehr um organisatorische, technische oder ortsgebundene Aufgaben, wichtig ist vor allem die Auswahl des baulichen Erbes und die gesamte museale Darstellung.

Ein Freilichtmuseum ist eine Auswahl von schon Ausgewähltem. Es ist eine Rekonstruktion der örtlichen Grundzüge einer Siedlung, von Gebäuden oder Exponaten an einem neuen, ausgewählten Ort. Im Grunde ist ein Freilichtmuseum ein *erdachtes* Gebilde, das sich einem wahrscheinlichen Bild eines Zeitabschnittes nähert, aber nie das authentische Bild darstellt.

Deshalb ist es notwendig, daß sich die verantwortlichen Fachleute der Bedeutung und der dokumentarischen Möglichkeiten dieser Museen bewußt sind. Die Erstellung eines Konzeptes für ein Freilichtmuseum ist immer eine Sache von Absprachen und Kompromissen. Freilichtmuseen dienen vor allem zur Darstellung der kulturellen Überlieferung im Ganzen,

aber auch als Ort, an dem man bestimmte Kenntnisse rekonstruieren und demonstrieren sowie nach pädagogischen Kriterien vermitteln und so erhalten kann.

Nach diesen Grundsätzen haben wir das Freilichtmuseum Rogatec erstellt. Im Vordergrund stand nicht nur die Bewahrung der überlieferten Bausubstanz, sondern auch die Darstellung aller Möglichkeiten, die ein Museum bietet. Die Sorge für die Verwirklichung dieses Programmes haben die direkten und indirekten Träger, von Institutionen bis zu Einzelpersonen, übernommen.

Das Museum ist den dortigen Bewohnern ans Herz gewachsen und ein Teil ihres Reichtums geworden. Die Besucher sind nicht nur angetan vom Grundriß des Museums oder vom Alter der Objekte. Einen besonderen Eindruck macht die Gastfreundschaft der Bevölkerung und die Wissensvermittlung über den Aufbau des Museums, über einzelne handwerkliche Techniken, über die Gastronomie, über den Weinbau und die Lebensart in dieser Gegend.

Zur Bereicherung der Museumsangebote möchten wir noch Forschungsstätten errichten, mit deren Hilfe wir neue Erkenntnisse über die Lebensweise in dieser Gegend erlangen und möchten ganzheitliche Modelle ausarbeiten, die das überlieferte Erbe erforschen und es in das heutige Leben einbauen. Mit diesen und ähnlichen Tätigkeiten wird das Freilichtmuseum Rogatec auch Träger bestimmter Wirtschaftszweige und zeigt so auch seine wirtschaftliche Berechtigung.